

Янка Трацяк
(Гродна)

Рэлігійная і нацыянальная палітыка КП(б)Б у Заходній Беларусі ў 1939-1941 гг.

„У Саюзе ССР знішчаны назаўсёды нацыянальны гнёт і няроўнасць. Усе народы Савецкага Саюза складаюць адзіную дружную сям'ю. Толькі ў Савецкім Саюзе з нябачнай сілай расквітнела культура ўсіх народаў. Савецкі Саюз не ведае больш адсталых нацыянальнасцей.

Прыклад Савецкага Саюза і горкі вопыт нашага жыцця ў панскай Польшчы пераконваюць нас у tym, што толькі Савецкая ўлада можа пазбавіць народы Заходній Беларусі ад эксплуатацыі, нястачы, голаду і бяспраяўя. Толькі Савецкая ўлада забяспечыць нам палітычнае, гаспадарчае і культурнае працвітанне, забяспечыць свободу нацыянальнага развіцця ўсіх народаў Заходній Беларусі”.

(З Дэкларацыі Народнага Сходу Заходній Беларусі аб дзяржаўнай уладзе. 29 кастрычніка 1939 г.)
„Звязда”, 30 кастрычніка 1939 г.

Рэлігійна-нацыянальныя праблемы заўсёды былі ў цэнтры ўвагі дзяржаўнай ідэалогіі той ці іншай пануючай палітычнай сістэмы. У якасці надзейнага інструмента і сродка дзяржаўнай палітыкі па асіміляцыі насельніцтва выступалі царкоўныя структуры. У русіфікацыі адпалых беларусаў ад „истиннага праваславия” чынны ўдзел прымала Русская Праваслаўная царква, а Каталіцкі касцёл замешаны быў у палацізацыі краю.

Інакш справа складалася з рэлігійна-нацыянальнымі проблемамі з прыходам савецкай улады, для якой ідэя ліквідацыі Царквы як грамадскага інстытута і канчатковае знішчэнне рэлігіі як культу-ратворчага і маральнаага фактару служыла асноўнай мэтай. Пры гэтым якіх-небудзь прывілеяў для той ці іншай канфесіі ўладамі не прадугледжвалася, а ліквідацыя каталіцтва ў Беларусі разглядалася і як ліквідацыя прапольскага ўплыву.

У адносінах да Каталіцкага касцёла камуністычныя ідэолагі, як у Савецкай, так і ў Заходній Беларусі пасля 1939 г., строга прытрымліваліся тэзісаў па антырэлігійнай прапагандзе, якія былі ўхвалены Цэнтральным камітэтам Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі ад 29.08.1927 г.: „У антырэлігійнай працы сярод беларусаў-католікаў трэба мець на ўвазе неабходнасць грунтоўнага растлумачэння беларусам-каталікам гісторыю каталіцызму на Беларусі, як гісторыю апалячання беларусаў праз рэлігію ў мінулым, а працу весці на беларускай і польскай мовах, выкарыстоўваючы ў першую чаргу камуністаў-палякаў і ведаючых польскую мову”¹.

Вартага нагадаць яшчэ адзін „ухвалёны” тэзіс, які быў агучаны ў гэты час: „Ксяндзы, імкнучыся захаваць за сабой старыя пазыцыі, сярод беларусаў-католікоў робяць казаньні на беларускай мове, раздзей чутны там слова ксяндза „мы — палякі”, а часьцей „мы — католікі”².

Праз дзесяць гадоў (1937) на адным з пасяджэнняў ЦК КП(б)Б разглядалася пытаннне „О польских костёлах” (па дакладзе тав. Стакуна), дзе было заяўлены: „Наша задача, конечно, закрыть польские костёлы в БССР, но тут надо так действовать, чтобы не допустить перегибов (...). Ясное дело, что закрыть костёлы надо, но вокруг этого надо развернуть большую работу. Ведь факт, что за 1936 г. было 112 заявлений на закрытие, а 220 на открытие. Вы понимаете, какая огромная работа проделана ими”³.

Растлумачваць гісторыю каталіцтва, як гісторыю апалячання беларусаў у мінулым ужо было не актуальным. Задачы былі пастаўлены трошкі іншыя.

Неабходна адзначыць, што атэістычная пропаганда і агітацыя мела нязначны поспех. Рэлігійныя проблемы вырашаліся не на ўзору ні пропагандысцкіх аддзелаў, хады ЦК КП(б)Б гэтаму метаду барацьбы ўдзяляў вялікую ўвагу. Рэлігійныя і нацыянальныя проблемы ў Савецкай Беларусі былі развязаны сілавымі структурамі (ЧК, ГПУ

¹ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей: НАРБ), ф. 4, в. 7, спр. 122, арк. 24.

² НАРБ, ф. 4, в. 7, спр. 122, арк. 16.

³ Там жа, ф. 4, в. 14 (3), спр. 443, арк. 73.

(КГБ), НКВД, МВД і інш.) па прынцыпе „няма чалавека (папа, ксяндза, рабіна, сектанта, нацыяналіста) — няма і праблемы”.

Паход Чырвонай Арміі на захад у 1939 г. прыядкруй новыя межы і даў шырокасці не толькі прыезджым з Расіі партыйным функцыянерам, але і сілавым структурам, пра што яснага сведчылі вынікі „политразведкі”, праведзенай у 1939-1940 гадах у памежных раёнах вайсковым і палітаддзеламі па загадзе абкамаў КП(б)Б. Вынікі палітвышуку ўключалаі класавы і нацыянальны склад насельніцтва, наяўнасць рэлігійных культав і контррэвалюцыйных арганізацый з пералікам і кароткай характарыстыкай удзельнікаў⁴. Актыўны ўдзел у вышукванні не надзейнага элементу прымалі службы МВД, НКВД і КГБ. Па зборы інфармацыі такога кшталту сярод насельніцтва працавала шырокая сетка савецкай агентуры. Апрача гэтага праводзіць адпаведную работу былі абвязаны і старшыні гарвыканкамамаў ірайвыканкамамаў: „Областной Исполнительный Комитет предлагает Вам в конце каждого месяца предоставлять в его адрес информацию о настроениях крестьян (бедняков, середняков) в деревне, по городу настроения трудящегося населения, с изложением конкретных фактов и требований, как положительных, так и отрицательных”⁵.

Паводле ўсёй гэтай агентурна-аператыўнай інфармацыі, якая праходзіла праз сакратарыяты партыйных камітэтаў, прасочваюцца трох найбольш хвалючыя праблемы для савецкіх заканадаўчых і выканавучых органаў: адносіны мясцовага насельніцтва да савецкай улады, рэлігійны і нацыянальны праблемы, якія былі прыярытэтам духовенства і свядомай інтэлігенцыі. Свядомае духовенства і інтэлігенцыя заслужана карысталіся глыбокай павагай сярод насельніцтва. Сваймі адносінамі да новай улады яны спрыялі фармаванню незалежніцкай пазіцыі ў народзе, уяўлялі небяспеку для ўладаў у выкryванні яе антыгуманых прыёмаў і метадаў.

Найбольш рэальную пагрозу ў кампраметацыі савецкай улады ў вачах насельніцтва ўяўляла духовенства. Нагадаем, што ў заходніх рэгіёнах (паводле „Паведамлення аб фактах дзейнасці царкоўнікаў у заходніх вобласцях БССР ад 27.02.1941 г.” было 446 касцёлаў, 542 царквы, 387 сінагогі, 14 манастыроў, 617 ксяндзоў, 606 папоў, 293 рабіны, больш чым 30 тысяч пратэстантаў і больш 10 розных сектанцкіх арганізацый⁶. У Беластоцкай вобласці да

⁴ Гродзенскі архіў грамадскіх арганізацый вобласці (далей: ГАГАВ), ф. 6195, в. 1, спр. 12, арк. 398-422.

⁵ Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (далей: ДАГВ), ф. 159, в. 1, спр. 59, арк. 6.

⁶ НАРБ, ф. 4, в. 1, спр. 2355, арк. 26-27.

1939 г. налічвалася 144 касцёлы і 210 ксяндзоў, 34 царквы і 55 па-поў; манастыроў — 8, сабораў — 2, протаіерэяў, настаяцеляў ма-настыроў і архіепіскапаў — 5, сінагог — 112 і 54 рабінаў (паводле специфікі ведамлення)⁷.

Той факт, што каталіцкаму духавенству належала выключная роля ў захаванні польскасці ў XIX ст. і фармаванні дзяржаўнасці ў пачатку XX ст., відаць, быў добра вядомы партыйным функцыянерам. З боку каталіцкага духавенства і пасля 1939 г. ішоў моцны імпульс польскага патрыятызму, з чым і сутыкнулася новая ўлада: „Вера в сказания служителей церкви, синагог и в особенности костёлов — очень сильна. Ксендзы очень тонко и умело перепели писания католической веры с национальным вопросом”, — пісаў сакратар Беластоцкага абкама ЛКСМБ⁸.

Высокі ўзровень рэлігійнай свядомасці — бяспрэчная заслуга духавенства. Аб праявах такой свядомасці сярод насельніцтва партыйныя інстанцыі былі добра праінфармаваны. Так, паводле вынікаў палітвышуку ў Кольнаўскім раёне адзначалася: „Следует подчеркнуть, что религиозный дурман очень крепко внедрён в головы масс всех категорий и возрастов, не редко можно увидеть, когда молодая женщина стоит на улице на коленках и молится. Большое влияние оказывают ксендзы, которых население считает „святыми оциами”. Ксёндз Бендеховский Владимир, при появлении которого народ становится на улице на колени, во время богослужения произнёс такую внушительную речь, что народ плакал”⁹.

Барацьба з рэлігіяй распачалася ад першых дзён савецкай улады. На першым яе этапе праводзіўся збор кампраметуючага матэрыялу. Але пакуль ён набываў патрэбныя памеры, духавенства павінна было выплаціць дзяржаве непамерны падатак — адзін з метадаў закрыцця парафій і прыцягнення да адказнасці ксяндза, як віноўніка ў парушэнні заканадаўства. Пробашчы вымушаны былі звярнуцца да парафіян і пры іх дапамозе разлічыцца з дзяржавай. Калі ў Граеўскі народны суд у верасні 1940 г. быў выкліканы кс. Вышынскі для разгляду яго справы аб неплацяжку падаткаў, каля будынка суда сабралася 1500 чалавек, якія патрабавалі вызваліць ксяндза¹⁰.

Такія і іншыя факты гаварылі пра незадаволенасць насельніцтва адносінамі ўладаў да іх веры, а ў цэлым выклікалі недавер, непавагу і нават нянавісць. Каб не супрацьставіць сябе вернікам, у ЦК

⁷ ГАГАВ, ф. 6195, в. 1, спр. 91, арк. 326.

⁸ Там жа, спр. 410, арк. 324.

⁹ Там жа, спр. 12, арк. 422.

¹⁰ Там жа, спр. 91, арк. 328.

КП(б)Б¹¹, а пасля і ў абласных камітэтах¹² падаходны падатак для работнікаў культуры быў паніжаны. Але гэта не гаварыла пра якія-небудзь уступкі духавенству. На партыйных бюро, пасяджэннях, пленумах асобным пытаннем разглядалася агітацыйна-пропагандысцкая праца аб узмацненні атэістычнага выхавання, сутнасць якога зводзілася да арганізацыі лекцый і дакладаў на антырэлігійную тэматыку, павелічэннем завозу антырэлігійнай літаратуры, шырокай тлумачальнай працы праз сродкі радыё і павяшчання і мясцоўага друку. Ад 1941 г. ціск на духавенства павялічваеца з боку сілавых структур: „Отделу агитации и пропаганды ГК КП(б)Б организовать сбор и разработку местных материалов характеризующих антисоветскую, враждебную деятельность ксендзов, попов. равинов, сектантов” (з пастановы бюро Белаастоцкага гаркама КП(б)Б ад 14.03.1941 г.)¹³. І, трэба думаць, такія пастановы прымаліся па ўказе зверху і ў іншых гаркамах, абкамах, райкамах партыі. Але дэфіцыту ў матэрыялах такога кшталту не было і да 1941 г. Прывядзём некалькі харктэрных прыкладаў.

„По данным Упр. НКВД на территории Белостокской обл. существует разветвленная повстанческая, националистическая, контрреволюционная организация, возглавляемая католическим духовенством. Используя костёл ксендзы открыто выступают с проповедями, призывающими объединяться под предлогом защиты католической веры вокруг костёла, для восстановления бывшего польского государства, распространяют контрреволюционные слухи о Советском Союзе. (...) Связь с периферийными контрреволюционными организациями, руководством её осуществляют через своих агентов, преимущественно женщин, которые разъезжают по сёлам и городам области, проводят вербовку новых членов в организацию и одновременно собирают сведения о расположении воинских частей и политнастроениях таковых” (з дакладной на імя сакратара абкама ад 31.10.1940 г.)¹⁴.

„Главное своё внимание реакционные клерикалы обращают на молодёжь. В м. Суховоле, Домбровского р-на, под влиянием ксенда часть пионеров польской школы вышли из отряда (...). В Гродненском р-не в шести белорусских деревнях под влиянием клерикалов и реакционно настроенных бывших польских учителей, крестьяне начали требовать перевести преподавание в школах с белорусского языка на польский. И только в результате проведённой боль-

¹¹ НАРБ, ф. 4, в.1, спр. 2355, арк. 36.

¹² ГАГАВ, ф. 6195, в. 1, спр. 189, арк. 131-132

¹³ Там жа, спр. 407, арк. 40.

¹⁴ Там жа, спр. 91, арк. 327.

шой разъяснительной работы удалось убедить крестьян в неправильности их требования”¹⁵.

„Против выбараў в местные советы депутатов трудящихся выступают ксендзы. Ксёндз Вержбовский, Соколковского р-на, заявил, что Советская власть обманывае народ (...), нам надо выбирать таких людей, которые пойдут не за Советскую власть, а за поляков. Ксёндз Белостокского костёла св. Роха, Чегляк Ян говорит в проповедях: «Надо иметь терпение и отчизна есть и будет, нас испытывают. Вы не поддавайтесь уговорам, льстивым словам, будьте верующими католиками, против католицизма никто ничего не сделает»¹⁶.

„6 мая допризывники дер. Засточье, Кнышинского р-на, по дороге в райвоенкомат посетили костёл в дер. Крыпно. Кс. Бакуро обратился к исповедающим с краткой антисоветской речью, в которой сказал примерно следующее: «Вам не нужно было идти служить в Красную Армию, а скрыться от призыва и немного обождать (...). Те, кто будет служить в Красной Армии, их начальство слушать не нужно, а если будет война, то бросайте винтовки и бегите домой. Вы должны помнить, что являетесь поляками, и не за большевиков должны воевать. Вам известно, что они бога не признают. Вы и ваши отцы раньше были панами, а теперь Советы у них всё забирают, если ещё пробудем с большевиками год, то все умрём с голоду, вы знаете, что у Советов ничего нет и люди у них помирают с голоду. Не забывайте, что вы поляки, а будет война, бросайте оружие и убегайте по домам»¹⁷.

„30 апреля наш источник „Астрахань” донёс, что кс. Брянского костёла Чарковский на исповеди используя религиозная убеждения прихожан костёла, внушает совершение террористических актов над советским активом: «Никакого греха не будет в убийстве человека, который выступает против религии и агитирует за Советскую власть».

Справка: Даны указания начальнику Брянского РО НКВД об активной разработке кс. Чарковского. Собрать свидетельства показания и запросить санкцию на арест ксендза.

Ксёндз д. Осовец Божуховский узнав, что часть верующих поляков участвовало в первомайских торжествах и пели революционные песни, при посещении ими костёла заявил: «Нужно служить кому либо одному, богу или большевикам (...), раз вы пойте, то никто не даст вам избавления, ни бог, ни царь — то и нечего хо-

¹⁵ Там жа, спр. 410, арк. 315.

¹⁶ Там жа, спр. 92, арк. 227.

¹⁷ Там жа, арк. 177.

дигть вам в костёл и молиться богу” (з дакладной аб антысавецких прайвах з нагоды святкавання 1 мая)¹⁸.

„С момента установления Советской власти в Западной Белоруссии кс. Модзалевский проводит активную контрреволюционную работу, формируя население в повстанческие организации для борьбы с Советской властью (...). Установлена связь с руководством „Батальона смерти”, руководство одним с повстанческих отрядов (...). Источники: „Марися”, „Фадей”. Нами выслана оперативная группа для негласного ареста Модзалевского”¹⁹.

„В мае 1941 г. УНКГБ Брестской обл. была ликвидирована повстанческая польская организация „Огульна польска организация войскова”, руководителем которой является ксёндз-декан города Пружаны, Брестской обл. — Свёнтек Казимир Янович”²⁰.

„Православное духовенство проводит антисоветскую деятельность направленную против мероприятий Советской власти, распространяет провокационные слухи о гибели Советской власти (...). Священник Боришкевич: «Немцы, спасая себя согласятся примкнуть к капиталистическому государству, повернуть своё оружие против советской власти — общими силами Турция, Румыния и союзники разобьют коммуну, поделят Россию на части и Белорусская республика будет скоро под протекцией Германии”²¹.

„14 сентября 1940 г. на „покров” архиерей Рожновский перед верующими (более 2000 человек) выступил с проповедью: «Мы переживаем очень тяжёлое время, но нам не следует падать духом и унывать. Нужно усилить наши молитвы к Царице небесной: подобно тому, как некогда она спасла от гибели жителей Константинополя, в память чего и установлен праздник „покров”, так равным образом она и нас не оставит своим заступничеством и помощью».

„27 июня 1940 г. послушник Жировичского монастыря Кударенко Григорий (бывший белогвардец) высказывался: «Я и сам из России и видел, хлеба у них совсем мало, они только строят машины, оружие, а на кого всё это? — на людей. Безбожники эти советские люди»²².

„В деревне Рожайчицы, Каменецкого р-на, Брестской обл. на собрании крестьян по выдвижении кандидатов в депутаты, поп Васильев произносил лозунги: «Да здравствует Советская власть!», «Да

¹⁸ Там жа, спр. 189, арк. 164.

¹⁹ Там жа, арк. 170-174.

²⁰ НАРБ, ф. 4, в. 47, спр. 141, арк. 23-24.

²¹ ГАГАВ, ф. 6195, в. 1, спр. 91, арк. 328-329.

²² НАРБ, ф. 4, в. 1, спр. 2355, арк. 31.

здравствуют исторические выборы!», «Да возвьётся красное знамя на всей земле!»²³.

Не меньш пльная ўвага і кантроль кіруючай і напраўляючай партыі былі наладжаны за паводзінамі і дзеянасцю інтэлігэнцыі.

Нацыянальная інтэлігэнцыя ў Захадній Беларусі паддягала такому ж знішчэнню, як і ў Савецкай Беларусі. Прыналежнасць да камуністычнай партыі не з'яўлялася істотным аргументам гарантый бяспекі, асабліва ў tym выпадку, калі асоба ўсведамляла нацыянальную праналежнасць на ўзоруні ідэалогіі з адпаведнымі атрыбутамі нацыянальнай гіднасці і вартасці. Антычалавечым цынізмам прасякнуты словы аднаго з сакратараў ЦК КП(б)Б у заяве „Аб правакацыях і правалах у Камуністычнай партыі Польшчы”: „При создании КПЗБ в неё вошли целиком Белорусская Революционная Организация (БРО). В этой организации было не мало белорусских националистов, а среди них агентов ПОВ (Польская арганізацыя вайскова — Я. Т.). Они занимали также руководящее положение в белорусской рабоче-крестьянской „Громаде”, насчитывающей 100 000 человек (...). Руководители соймовой фракции „Громады” и „Змаганье” после разгрома были арестованы (для зашифровки) польской дефензивой, а затем были обменены и разоблачены в СССР как шпионы и агенты Пілсудскага”²⁴.

І такая заява ўяўляла сабой афіцыйны погляд ЦК КП(б)Б.

Якім быў Браніслаў Тарашкевіч агентам і шпіёнам Пілсудскага — сёння вядомы факт, як і тое, што быў ён шчырым патрыётам сваёй Радзімы.

Наогул, у ЦК КП(б)Б у канцы 1930-х гадоў запанавала атмасфера недаверу да выхадцаў з заходніх рэгіёнаў Беларусі. У дакладнай запісцы на імя сакратара Цэнтральнага камітэта Я. А. Якаўлева, сакратар Бабруйскага РК КП(б)Б Э. Б. Вайнман акцэнтуе ўвагу на tym, што ў ЦК КП(б)Б і на іншых адказных дзяржаўных пасадах вельмі шмат выхадцаў з Захадній Беларусі (Гродзеншчыны і Польшчы): „Отсюда возникает большое подозрение по поводу такой концентрации здесь в БССР этих лиц (...). Это создовало всегда благоприятную обстановку для действий фашистской польской разведки”²⁵. Затым ідзе спіс асобаў, выхадцаў з заходніга рэгіёна і сцвярджэнне таго, што яны „выдвіжэнцы” быльых ворагаў народа — Шаранговіча, Галадзеда і іншых.

Прычынай амаль што татальнай ліквідацыі камуністамі „ўсходнікамі” камуністаў „заходнікаў” была нацыянальна свядомая ары-

²³ Там жа, арк. 33.

²⁴ Там жа, ф. 4, в. 21, спр. 1744, арк. 12.

²⁵ Там жа, спр. 1053, арк. 157-158.

ентацыя (альбо яе прыкметы) апошніх. Такі кантынгент савецкім уладам быў непатрэбны, нягледзячы на адзінства ідэалагічных поглядаў. Іншыя погляды, тым больш, не ўспрымаліся, пра што яскрава сведчыць інфармацыя ЦК КП(б)Б аб палітычных партыях у Задней Беларусі: „С приходом Красной Армии в Вильно в сентябре 1939 г. как будто Луцкевич, главарь белорусских конгреволюционеров в Западной Белоруссии, осмелился выступить с приветственной речью. Гражданин Луцкевич будет и в дальнейшем, несмотря на компрометацию себя в глазах масс, продолжать свою антисоветскую и национал-фашистскую работу”²⁶.

Так, нацыянальная работа атаясамлівалася з фашистыкай для большага пераканання і апраўдання рэпрэсіўных метадаў.

Паралельна з вынішчэннем беларускай інтэлігенцыі, савецкія падудалныя структуры распачынаюць адпаведныя заходы па выяўленні свядомай польскай інтэлігенцыі:

„Имеются факты антисоветского воспитания детей со стороны отдельных учителей, например, учитель Макевич деревня Полбере́г пел с учениками „От веку мы спали”, учитель Батура деревня Плисса диктовал ученикам: «Наше войско польское, идёт войско польское, каждый войску рад», учитель Ярославский, м-ко Любча, называл учеников „сволочи”, выражался словами „молчать жиды” и заставлял снимать галстуки пионерам, когда они не могли отвечать ему на вопросы” (са справа здачнага даклада сакратара Любчанскаагарайкама КП(б)Б за перыяд 23.01 па 6.04.1940 г.)²⁷.

„Учитель д. Рожки, Свислочского р-на Ржевский 7 декабря 1940 г. в беседе с нашим источником заявил: «Нам предложено разработать с учениками письмо от имени белорусского народа тов. Сталину, и вот, когда читаешь строки, где сказано, что белоруссы при бывшем польском правительстве жили под ярмом панов, в нищете и голоде, а сейчас при Советской власти народ живёт весело и счастливо, то эти слова у ребят вызывают смех, так как они знают, что раньше при польском правительстве они жили радостно и хорошо, а сейчас при Советах — в нищете и голоде, так как сейчас ничего нет и поэтаму я не могу рассказывать ребятам о Советах такого, совести не хватает». Ржевский взят в разработку по д/формуляру.

Начальник УНКВД Белостокской области”²⁸.

„Учитель Гутман, школа Неросное, выражает недовольство существующим строем: «В Польше всё было хорошо, всего хватало

²⁶ Там жа, спр. 2182, арк. 30.

²⁷ ГАГАВ, ф. 2195, в. 15, спр. 1, арк. 31.

²⁸ Там жа, ф. 6195, в. 1, спр. 92, арк. 276.

ло, а теперь нет. Антирелигиозную работу я не могу вести потому, что вернутся снова поляки, так меня повесят». Млынарский Себастьян, школа Городищаны, настроен плохо, после уроков всегда ходит на беседы к ксендзам. Говорит: «Зачем нам изучать русский язык? Нас хотят русифицировать» (з дакладной запіскі інструктара аддзела пропаганды і агітацыі Беластоцкага абкама КП(б)Б аб стане палітмасавай работы ў Дамброўскім р-не)²⁹.

„В Свислочском р-не директор польской школы заявил старшой пионервожатой: «Я не удивлён тому, что русские и евреи выступают против Бога, но как вы, полька отступили от своего народа и его веры»³⁰.

„В Лапском р-не инспектор района (местный поляк) после лекции лектора с Обкома заявил: «Католическая религия не была реакционной, ибо поляки до Октябрьской революции были нацией угнетённой» (з дакладной запіскі аб антырэлігійнай пропагандзе і агітацыі-масавай работе па Беластоцкай вобл.)³¹.

„Учительница Милевская, д. Липки, Сапоцкинского р-на, в сентябре 1940 г. в организованом порядке привела из костёла в школу родителей, которые потребовали закрыть русскую школу, мотивируя невозможностью в таковой преподавать религию. В личной беседе с агентом Милевская заявила: «Мы поляки никогда не откажемся от своей веры и обычая. Я не за что не поверю, чтобы Польша погибла как государство»³².

І такіх зафіксаваных выказванняў было вельмі шмат. Наколькі яны былі абургунтаваны рэальнымі падставамі, можна меркаваць не толькі паводле палітычна-эканамічнага становішча, але і па рэакцыі ўладаў на тыя ці іншыя падазронныя праявы з боку насельніцтва. Паводле спецыяльнага паведамлення „О состоянии агентурно-оперативной работы по интеллигенции” вымалёўвалася наступная картина: „В итоге проведённой агентурно-следственной работы за истёкший 1940 г. установлено, что польским правительством состав интеллигенции комплектовался за счёт польского контрреволюционного националистического элемента. (...) Наряду с этим также установлено, что в вскрытых на территории Белостокской области крупных контрреволюционных повстанческих организаций „Союз вооружённой борьбы”, „Батальон смерти” насчитывалось свыше 5 тысяч человек. Учителя занимали руководящее положение”³³.

²⁹ Там жа, спр. 410, арк. 66.

³⁰ Там жа, арк. 314.

³¹ Там жа, арк. 315.

³² Там жа, спр. 169, арк. 104.

³³ ГАГАВ, ф. 6195, в. 1, спр. 189, арк. 93-94.

Такім чынам, уся польская інтэлігенцыя была ўлічана ў конгрэвалюцыйнай дзеянасці. Кампраметуючы матэрыял для абвіаваўчага акта пастаўлялі адпаведныя службы.

Характэрны для таго часу дакумент — выступ аднаго сакратарарайкама партыі на пленуме абкама КП(б)Б (8-9.07.1940 г.): „Товарищи, говоря о постановке агитации, я должен несколько остановиться на особенностях нашего Августовского района. Населения у нас 55 тысяч. Из них русских около тысячи, евреев 3 тысячи, белоруссов одна тысяча. У нас имеется только один завод (...). Город был засорён контреволюционным элементом. Выселено осадников 360 семей, 115 семей бывших офицеров, арестовано около 300 членов контреволюционных партий”³⁴.

Ці не свядома сакратаром на першае месца выстаўляюща рускія, на апошняе — беларусы, а польская народнасць замоўчаваецца, але падразумывае ща пад „контрреволюцыйным элементам”?!

Ці ж не такі лёс „контрреволюцыянераў” чакаў не толькі інтэлігенцыю, але і кожнага свядомага паляка?!

Зразумела, што асноўны ўдар савецкай ідэалогіі ў развязванні нацыянальнага пытання быў нанесены па польскасці. Тут мела месца ўсё: і шматвяковая барацьба між Расіяй і Польшчай за свае ўпływy не на сваёй тэрыторыі, і супрацьстаянне канфесійнае, і непрыхильнасць да польскай культуры і каталіцтва. Але аб'ектам у гэтай барацьбе быў этнас, які спрадвеку засяляў гэту тэрыторыю, і які заўсёды імкнуліся выкарыстаць улады ў сваіх мэтах.

Магчыма з гэтай нагоды савецкія парткамаўцы спрабуюць рэализаваць ідэю вяртання беларусаў да нацыянальна-канфесійнай прыналежнасці. Што гэта за прыналежнасць, і што яна сабой уяўляла няцяжка зразумець з наступнага дакумента: „Город Гродно по всем географическим и историческим данным является городом белорусского народа, который рос и развивался при помощи великого русского народа (...). По записи 1859 г. отмечено: „Все области нынешней Гродненской губерни сплошь населены славяно-русским племенем, входили в состав Владимиро-Волынского княжества и управлялись своими природными и православно-русскими князьями (...). О том, что город Гродно является городом белорусского народа свидетельствуют статистические данные о населении по переписи 1859 года. Население Гродненского уезда: русских-белоруссов 83 275 — 75,4%, поляков 7000 — 6,3%, литовцев 2000 — 1,8%, евреев 17 364 — 15,1% (...). Польские правители — князья и помешчики за последние 20 лет своего господства не мало потрудились и приложили старание в ополячивании белорусского народа. Печать

³⁴ Там жа, спр. 44, арк. 84.

полонизации наложена на все отрасли хозяйственной и культурной жизни города (...). Полонизаторская политика дала своё изменение и в составе населения города. Если по ревизии 1859 г. русских по уезду числилось 75,4%, а поляков 6,3%, то по статистике польской в 1931 г. числилось католиков — 43,4%, православных — 12,7%, евреев — 42,6%. В 1939 г. католиков — 47,5%, православных — 12%, евреев — 39,5%. Хотя эти цифры можно подвергнуть резкой критике, потому что не каждого католика можно назвать полякам, однако отражение политики полонизации безусловно имеется и этого не следует забывать” (з справа зՃаднага даклада аб рабоце Гродзенскай гарадской партарганізацыі за перыяд ад 25.09.1939 г. па 14.04.1940 г.)³⁵.

Гродзенскі сакратар-гісторык, свядома-несвядома, не бачыць вялікай розніцы між нацыянальнасцю і канфесіяй, між беларусамі і рускімі, толькі пад рускімі чамусьці ўжо падразумеваюцца не толькі праваслаўныя беларусы, але і тыя, пры дапамозе якіх „рос и развивался” беларускі народ. У чым можна пагадзіцца з сакратаром гаркама — гэта ў тым, на што не варта забывацца, але, каб пазбегнуць аднабаковасці, трэба ведаць і помніць і іншую палітыку, якая таксама па цвярджаецца статыстычнымі данымі.

Паводле спісу кандыдатаў у мясцовыя саветы дэпутатаў працоўных па Ломжынскім раёне па нацыянальнім складзе ўваходзілі: палякаў — 17 чалавек (48,6%), беларусаў — 8 (22,8%), рускіх — 10 (28,6%). Пры выбарчых участках колькасць агітатораў па раёне даходзіла да 651 чалавека: палякаў — 360, яўрэяў — 153, рускіх — 76, беларусаў — 31, „прочых” — 31 чалавек³⁶.

„К парторганизации дороги прикреплено 104 избирательных округа и 24 избирательных участка (...). Агитаторов, работающих на производстве и избирательных участках насчитывается 1539 человек. По национальному составу: белоруссов — 288, поляков — 112, евреев — 52, русских — 906, прочих — 181” (з дакладной запісke начальніка палігадзела Беластоцкай чыгункі ад 14.11.1940 г.)³⁷.

Спіс дэлегатаў, выбранных на 1-ай Беластоцкай абласной партконферэнцыі (18-21.04.1940 г.) на XVIII з’езд КП(б) Беларусі з правам рашаючага голасу выглядаў так: беларусаў — 30, рускіх — 28, украінцаў — 4, яўрэяў — 4, комі, мардвін і паляк — па адным³⁸.

³⁵ ГАГАВ, ф. 2, в. 50, спр. 7, арк. 5-7.

³⁶ Там жа, 6195, в. 1, спр. 92, арк. 138.

³⁷ Там жа, арк. 159.

³⁸ Там жа, спр. 44, арк. 62-68.

У складзе Беластоцкай абласной партарганізацыі па нацыяналь-
насцях было: рускіх — 44,2%, беларусаў — 36,2%, яўрэяў — 11,8%,
украінцаў — 5%, палякаў — 1,5%, „прочых” — 1,3%³⁹.

Паводле даклада аб работе школ за першае паўгоддзе 1940/41
навучальнага года па Беластоцкай вобласці было пачатковых школ:
рускіх — 21, яўрэйскіх — 70, беларускіх — 393, польскіх — 601;
сяродніх школ: яўрэйскіх — 2, беларускіх — 3, польскіх — 12, ру-
скіх — 22⁴⁰.

Статыстычныя даныя ў большасці харектарызуюць становішча
пасля пасяджэння III пленума Беластоцкага аўкіма і гаркіма
КП(б)Б (14.10.1940 г.), на якім разглядалася пытанне аб выкананні
прынцыпаў нацыянальнай палітыкі. Сакратар ЦК КП(б) Беларусі
Малін звярнуў увагу на шэраг памылак па нацыянальным пытыван-
ні: „Первая ошибка: Ошибочно стали полагать, что раз польского
государства нет, значит ничего польского нет, забыли, что остал-
ся польский народ, осталась культура этого народа, которую иг-
норировать никак нельзя, которую надо уважать. Второе: Наши
товарищи стали забывать, что в Советском Союзе каждая нацио-
нальность имеет право на свободное развитие своей культуры, со-
циалистической по содержании, национальной по форме. Стали
забывать это указание товарища Сталина. Наши товарищи забы-
ли, что на территории Белостока ни мало, ни много, а миллион
с четвертью польского населения. (...) Стали рассуждать, что поль-
ские школы — это бесперспективные школы, что польский язык
— это бедный язык, потому, что у него нет своих классиков. Так
заявил заведующий роно Свислочскага р-на товарищ Хомов на
собрании родителей польской школы: «Поэтому, пока не поздно,
пусть ваши дети подают заявления в русскую школу». В Супрасль-
ле поставили вопрос на собрании: «Выбирайте, или русскую, или
белорусскую школу», а там была польская школа. В Моньковскім
р-не, м. Кнышин, закрыли неполную польскую и ёврейскую шко-
лы, а открыли русскую. В Белостоке в польской школе 10-й клас-
с сделали русским”⁴¹.

Можна было б паверыць у шчырыя намеры сакратара ЦК
КП(б)Б, каб гэтыя намеры былі паштэрджаны пераканаўчай ста-
тыстыкай. Пасля пастаноў бюро аўкіма КП(б)Б ад 5 лістапада
1940 г. „Аб недахопах у работе партыйных і савецкіх органаў у за-
ходніх абласцях Беларусі” і „Аб выпраўленні дапушчаных памы-
лак у нацыянальнай палітыцы ў школьнай справе”, колькасць поль-

³⁹ Там жа, спр. 369, арк. 91.

⁴⁰ Там жа, спр. 410, арк. 297а.

⁴¹ Там жа, спр. 52, арк. 104-106.

скіх школ была нязначна павялічана. Характэрны прыклад па „вы-праўленні памылак” быў праведзены ў г. Гродна: „По гор. Гродно проведена разъяснительная работа по национальному вопросу и о правах каждого обучаться на родном языке. Был разрешён перевод учащихся с одной школы в другую по желанию. В результате этого перевода число белорусских школ сократилось с 10-ти до 4-х школ, уменьшилось количество учащихся в белорусских школах с 3899 человек до 2145 человек, еврейские школы уменьшились с 5-ти до 4-х и учащихся в них с 2256 человек до 1385 человек. Число польских школ увеличилось с 3-х до 4-х с увеличением учащихся в них с 1190 человек до 2374 человек, русских школ увеличилось с 3-х до 8 школ с соответствующим увеличением учащихся с 1706 человек до 4195 человек” (з дакладной запісі загадчыка Беластоцкага аблана аб выпраўленні памылак, якія былі дапушчаны ў пытанні правядзення нацыянальнай палітыкі ў школьнім будаўніцтве)⁴².

Прыгожыя слова былі сказаны сакратаром ЦК КП(б)Б у адносінах і да нацыянальнай (польской) культуры. Але, відаць, далей слоў справа не пайшла. 25 мая 1941 г. быў дасланы сакратаром аблкама ліст пад тытулам „Всем горкомам и райкомам КП(б)Белоруссии”, які варты таго, каб яго працытаваць цалкам: „27 июля 1941 г. исполняется 100 лет со дня убийства гениального русского поэта М. Ю. Лермонтова. Эта дата будет широко отмечаться всей общественностью нашей страны. В Белостокской области проведение лермонтовских дней приобретает особо важное значение, так как в панской Польше усиленно распространялось и внушалось мнение, будто русский народ не имеет своей литературы, своего искусства, своей культуры и „бескультурью” и „дикости” русского народа противопоставлялась „культурная” и „цивилизационная” Польша. Наша задача использовать лермонтовские дни для ознакомления трудящихся масс западных областей БССР с богатейшим наследием русской революционной литературы и разъяснить буржуазно-националистическую подоплеку отрицания русской культуры”⁴³.

Справа, зразумела, была не ў Лермангаве. Ішоў штучны працэс ігнаравання культур і падмены культурных каштоўнасцяў этнасаў, якія пражывалі на данай тэрыторыі. Савецкім уладам патрэбны былі масы ў якасці „этнографічнага матэрыялу” і не больш, з якога значна лягчэй было б сфармаваць новую супольнасць — савецкі народ. Такі „этнографічны матэрыял” нагадвалі беларусы-католікі Беласточыны і Гродзеншчыны. Ім, у большасці апалалячаных (не без дапамогі касцёла), а яшчэ больш застрашаных антыбеларускай палі-

⁴² Там жа, ф. 6195, в. 1, спр. 410, арк. 284.

⁴³ Там жа, спр. 408, арк. 144.

тыкай, як з усходу, так і з захаду, было ўсё роўна: якая школа, мова, улада. І хаця ў паўсядзённасці яны карысталіся жывой беларускай мовай, але гэтага было не дастаткова для таго, каб быць свядомым яе абаронцам. Беларускасць, на ўзору народнай свядомасці, больш трывала захоўвалася ў праваслаўным асяродку на сельніцтва заходніх рэгіёнаў. У даным выпадку народная кансерватыўнасць, як сінгэзуочы феномен ментальнасці і веры, была гарантам захавання культурных традыцый і нацыянальна-канфесійных асаблівасцей, што стварала своеасаблівую адметнасць і служыла перашкодай пры спробах дэнацыяналізацыі.

Такім чынам, паводле выкарыстанага матэрыялу, можна меркаваць, што рэлігійная і нацыянальная палітыка КП(б)Б уяўляла сабой таталітарную сістэму з адпаведнымі метадамі вынішчэння рэлігіі, што было дасягнута ў Савецкай Беларусі да 1939 г., і ліквідацыю нацыянальных адметнасцей этнасаў, якія пражывалі на данай тэрыторыі. Для развязвання нацыянальнай проблемы хараектэрны быў дамінуючы сінтэз расійска-савецкай ідэалогіі з выкарыстаннем метадаў абмежавання нацыянальных правоў польскага, беларускага і яўрэйскага народаў і паступовай русіфікацыі краю.

Szczegółowe informacje

Problemy religijno-narodowe zawsze z najdawały się w centrum uwagi władz bolszewickich. Było to zainteresowanie specyficzne, bowiem wszystkie działania w tym kierunku zmierzały do likwidacji Cerkwi jako instytucji stojącej na straży konkurencyjnej partii komunistycznej ideologii. Za najskuteczniejszą metodę walki bolszewicy uznali zamianę lub niszczenie świątyń. Nie prowadziło to jednak do szybkiej zmiany świadomości społeczeństwa. Dlatego równolegle prowadzono politykę ośmieszania i kompromitacji instytucji religijnych oraz represjonowania duchownych posiadających autorytet wśród wiernych.